

**Ковбаско Ю. Г.**  
кандидат філологічних наук,  
Прикарпатський національний університет  
ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

## **ЕВОЛЮЦІЯ ДЕЙКТИЧНИХ ЦЕНТРІВ ЛОКАТИВНОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

Однією з фундаментальних категорій людської свідомості є поняття простору, нарівні з часом, як універсальних форм буття матерії. Саме закріплення мовної одиниці у часі та просторі, перенесення її на шкалу дейктичних координат з темпоральною (часовою) віссю NOW/THEN, локативною (просторовою) віссю HERE/THERE та з центральною точкою “I”, що формує дейктичну лексику навколо себе і є орієнтиром відліку часу, простору комунікативної ситуації [5, 110], дало початок існуванню класичної дейктичної тріади “I :: HERE :: NOW” [див.: 1, 116] та стало основою категорії дейксису загалом. Під дейксисом традиційно розуміється “використання мовних засобів вираження та інших знаків, що можуть бути проінтерпретовані тільки при посиланні на фізичні координати комунікативного акту – його учасників, місця та часу” [3, 208]. Відповідно, дейксис є одним з основних засобів референції в мовленні, оскільки пов’язує мовні одиниці та явища й об’єкти навколишньої реальності. Це відбувається шляхом використання лексичних та граматичних засобів, що передбачають локалізацію й ідентифікацію осіб, предметів, подій, процесів відносно просторого та часового контексту, який створюється актом висловлювання та комунікантами [5, 110].

Основні точки вісі дейктичних координат та центральна точка дейктичної системи вказують на нероздільність категорії дейксису та комуніканта і, відповідно, на необхідність проведення дослідження дейксису у межах дискурсивно-когнітивної та антропоцентричної парадигм, у безпосередньому зв’язку з людським фактором.

Необхідність дослідження категорії дейксису загалом та дейктичних маркерів зокрема як категорії та одиниць дискурсивно-когнітивної й антропоцентричної парадигм свідчить про **актуальність** дослідження.

**Об’єкт** дослідження становлять дейктичні центри локативності в англійській мові HERE та THERE, що є провідними у сфері локативності (Аксельруд 1975; Виноградов 1990; Бондаренко 1998; Fillmore 1982; Lakoff 1974) та у категорії дейксису й системі мови, оскільки взаємозв’язок локативних і темпоральних центрів є основою як для адвербіальної транспозиції, так і для граматичної транспозиції мовних одиниць різних рівнів.

**Предметом** дослідження слугують діахронічні й синхронічні відношення дейктичних центрів локативності у системі мови та тексту/дискурсу.

Універсальність дейктичної тріади К. Бюлера проявляється не тільки у синхронному, але й діахронному зрізі, адже людина протягом усієї історії розвитку мови усвідомлювала себе та власну позицію у часі та просторі, що

сприяло виникненню локативних і темпоральних дейктичних маркерів у давньоанглійському (далі д-а) періоді.

Результати досліджень, наведені у “Порівняльній граматиці германських мов”, вказують на існування таких структурно-морфологічних типів прислівників в індоєвропейських мовах та д-а мові зокрема [6, 82-83]:

1. прості чи первинні прислівники, що становили собою морфологічно неформлені придієсловні частки. До цієї групи належать прислівники, місця, часу [6, 85-86; 4, 250]: *þa/þonne* → *then*, *nú* → *now*, *hér* → *here*, *þær* → *there*, *þider* → *thither*, *hider* → *hither* etc.;

2. прислівники, утворені за допомогою суфіксів [6, 87-95; 4, 250]: *wide* → *widely*, *dèope* → *deeply*, *bealdlice* → *boldly* etc.;

3. прислівники, що утворені від основи прикметника [6, 85-86];

4. прислівники, що виникли при поєднанні прийменника з відмінковими формами чи іншими прислівниками прикметника [6, 85].

Сучасні класичні дейктичні центри локативності та репрезентанти просторового типу дейксису – прислівники **HERE** та **THERE** [3, 118] – походять від д-а праформ **HÉR** та **PÆR**.

Дослідження ставить за мету відтворити процес еволюції дейктичних центрів локативності **HERE** та **THERE** в англійській мові для вирізнення типів структурних трансформацій, що характеризували їхній розвиток протягом VII-XXI століть.

З огляду на це матеріалом дослідження слугують пам'ятки д-а та середньоанглійської (далі с-а) мови VII-XV століть починаючи з поеми “Беовульф” кінця VII – поч. VIII ст. [7, 6; 10, 56], рукопис якої датований X ст. [8, 132; 9, 52] та закінчуючи творами новоанглійського періоду XVI – XXI ст., див: *Bosworth-Toller's Anglo-Saxon Dictionary* [11], *Oxford English Dictionary 2<sup>nd</sup> Ed.* [12].

### *Дейктичний центр ближньої локативності HERE*

Розвиток сучасної форми дейктичного центру ближньої локативності **HERE** пройшов 2 основні етапи, що охоплювали 7 проміжних форм: **HÉR**, **HIER**, **HYER**, **HEERE**, **HEIR**, **HEARE**, **HEER**.

Первинною формою, праформою, виступає прислівник **HÉR**, перші посилання зареєстровані у поемі “Беовульф” кінця VII – поч. VIII ст. [12]:

1) *Is his eaforan nu heard HÉR cumen. Beowulf 425*

Водночас, перша згадка прислівника **HÉR** в д-а джерелах із встановленим авторством та роком написання датується 825 р.:

2) *HÉR eardung ... icgeceas hie. 825 Vesp. Psalter CXXXI 14*

Надалі форма **HÉR** закріплюється у д-а мові та широко використовується до с-а періоду, протягом якого реєструються поодинокі використання форми **HÉR** поряд із новими с-а формами прислівників:

3) *Nabbas we HÉR buta fif hlafum. Lindisf. 950 Gosp. Matt. XIV 17*

4) *Thow wolt hongy heye þer-fore HÉR oþer in helle. 1393 Langl. P. VII 238*

5) *An oþer point is HÉR putt. 1400 Apol. Loll. 52*

Останнє використання форми **HÉR** датується 1400 р., коли остаточно завершується перший етап еволюції сучасного прислівника **HERE**.

За даними нашого дослідження фактологічного матеріалу другий етап розпочинається у другій половині XIV ст., коли у мові остаточно закріплюється сучасна форма прислівника **HERE**, поряд з якої виникає альтернативна форма **HEERE** та 5 допоміжних форм: **HIER, HYER, HEIR, HEARE, HEER**.

Перше функціонування сучасного **HERE** зафіксовано на початку XII ст:

6) **HERE** *he is and honen he nis*. 1175 Lamb. Hom. 83

однак вона не набула поширення і знову з'явилася у мові на початку XIV ст.:

7) *Up and doune in þe felde þei souht in aboute ... Tille þe hede him self said, HERE, HERE, HERE*. 1330 R. Brunne Chron. 22

Водночас, відсутність єдиної прислівникової форми сприяла виникненню багатьох похідних форм від **HÉR** – **HIER, HYER**, які не змогли закріпитися у мові, через що ми характеризуємо їх саме як допоміжні форми:

8) *Holy cherche þet is HIER beneþe*. 1340 Ayenb. 232

9) *Ase þe wygte þet ualþ ine hot weter, þet kest HYER and þer*. 1340 Ayenb. 66

Наприкінці XIV ст. починає розвиватися альтернативна форма **HEERE**:

10) **HEERE** *wynne I no thing vp-on carriage*. 1386 Chaucer Friar's T. 272

що набула поширення і функціонувала у мові до початку XVII століття:

11) **HEERE'S** *to my Loue*. 1592 Shakes. Rom. & Jul. V. iii. 119

12) *I am doing all I can to get him a rich wife HEERE*. 1662 Chas. II in Julia Cartwright Henrietta of Orleans 121

Форма **HEERE** характеризується нами як альтернативна, оскільки її функціонування у мові охоплює період близько 3 століть кінець XIV – друга половина XVII ст., а частотність є доволі високою [11; 12].

Поряд із основною формою **HERE** та альтернативною **HEERE** виникають допоміжні форми **HEIR, HEER, HEARE**, що не змогли закріпитися у мові:

13) *Thi modyr and thow rycht HEIR with me sall bide*. 1470 H. Wallace I. 305

14) *Examples, which to set HEER would be superfluous*. 1644 Milton Ar. 33

15) *All HEARE are well*. 1670 Lady M. Bertie in 12<sup>th</sup> Rep. Hist. MSS. V. 22

Таким чином, другий етап еволюції сучасного дейктичного центру ближньої локативності характеризується паралельним розвитком двох прислівникових форм **HEERE** (див. приклади 10-12) та **HERE** (див. приклади 6-7). Як відзначалося прислівник **HERE** вперше був зареєстрований у 1175, однак тоді він не набув поширення і надалі з'явився у мові у 1330 році:

16) *William as a wod man was euer HERE and þere*. 1350 Will. Palerne 3821

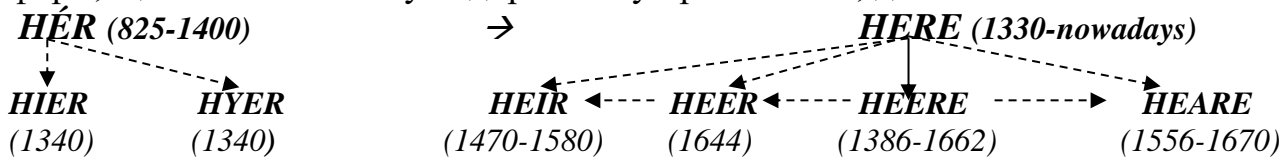
17) **HERE** *Zenophon saied never a woorde*. 1551 T. Wilson Logike 79b

18) *O frightful, thought I; HERE'S an avowal of the matter at once*. 1741 Richardson Pamela I. 136

З кінця XIV – початку XV ст. **HERE** остаточно фіксується у мові, а у XVII столітті повністю витісняє альтернативну форму **HEERE**.

Після 1670 р. (див. приклад 15) в англійській мові починає використовуватися виключно форма **HERE**, що вказує на остаточне встановлення **HERE** як єдиного дейктичного центру ближньої локативності.

Отже, дейктичний центр ближньої локативності **HERE** пройшов 2 етапи розвитку та характеризувався використанням альтернативних і допоміжних форм, що зникли з мови у ході розвитку прислівника, див. Рис. 1:



**Рис. 1.** Еволюція дейктичного центру ближньої локативності **HERE**

Рисунок 1 вказує на те, що вперше використання дейктичного центру близької локативності **HERE** було зареєстровано у 825 р. у формі **HÉR**. Це поклало початок першому етапу еволюції сучасного прислівника **HERE** в англійській мові. Праформа **HÉR** проіснувала до 1400 р., коли наприкінці XIV ст. виникли допоміжні форми (на рисунку 1 позначені пунктиром) **HIER**, **HYER**, що не закріпилися у мові. Другий етап характеризувався появою сучасної форми прислівника **HERE** у 1330 р. (поодинокий випадок був відзначений у 1175р., див. приклад 8) та його альтернативної форми (на рисунку 1 позначено суцільною лінією) **HEERE**, що існувала протягом 3 століть, до 1662 року, коли вона остаточно була витіснена сучасною формою **HERE**. Водночас поряд з ними функціонували їхні допоміжні форми **HEIR**, **HEER**, **HEARE**, які не знайшли свого місця у мові.

#### *Дейктичний центр дальньої локативності **THERE***

Становлення прислівника **THERE** відбувалося протягом 3 етапів та охоплювало 25 лексичних форм, а саме: **ƿÆR**, **ƿER**, **ƿARA**, **ƿAR**, **ƿÆRE**, **ƿARE**, **ƿEOR**, **ƿIAR**, **ƿEAR**, **ƿOR**, **ƿERE**, **ƿORE**, **ƿAIRE**, **ƿEER**, **TERE**, **TARE**, **THARE**, **THORE**, **THER**, **THEER**, **THEIR**, **THAIR**, **THEAR**, **THEARE**, **THAR**.

Перший етап становлення сучасного прислівника **THERE** відзначається виникненням праформи **ƿÆR** вперше зареєстрованої у поемі “Беовульф”:

19) *Ga ƿÆR he wille.* Beowulf 1395

та у 800 році в офіційно датованих джерелах:

20) *On ƿære byrig ... ƿÆR se cyning ofslægen læg.* 800 O.E. Chron. an. 755

Останній зареєстрований приклад **ƿÆR** датується початком XIII століття:

21) *Ponne beoð ƿÆR swa fela concurrentes.* 1050 Byrhtferth’s Handboc in Anglia VIII

22) *ƿÆR þu findest seouen houndred.* 1205 Lay. 716

У д-а мові окрім праформи **ƿÆR** існувало 6 допоміжних форм, а саме:

- **ƿARA**: 23) *Ac hit is þeah ƿARA.* 888 K. Ælfred Boeth. xxxiii §5

24) *Ge ge-earwiað us ƿARA.* 1000 Ags. Gosp. Mark xiv. 15

- **ƿÆRE**: 25) *Ða...ferde se king to Winceastre and w æs ealle Eastern tyde ƿÆRE.* 1131 O. E. Chron. an. 1123

- **ƿARE**: 26) *For nu is euerihc man ifo ƿARE he solde frend be.* 1200 Trin. Coll. 219

27) *For ƿARE he es he sekas hym moghte.* 1340 Hampole Prose Tr. 5

- **ƿEOR**: 28) *ƿEOR beð naddren and shaken.* 1200 Moral Ode 273 (Lamb. MS.)

- **ƿIAR**: 29) *Ne sal þeih no man samie ƿIAR.* 1200 Moral Ode 165 (Trin. Coll. MS.).

- **ƿEAR**: 30) *Brutus hefde þa men ... idon into þan castle and ƿEAR heom quic heolde.* 1205 Lay. 607

31) *Constantin ... wunede summe hwile PEAR*. 1225 Leg. Kath. 8

Альтернативними формами **PÆR** в д-а періоді стали прислівники **PER** та **PAR**, що виникли наприкінці IX (893 р.) – всередині X (950 р.) ст. і проіснували близько 5 століть до середини XV ст. (1428 р. та 1440 р.). Водночас, форми **PER** та **PAR**, що у д-а періоді були альтернативними для **PÆR**, у с-а мові презентували другий етап еволюції прислівника **THERE**, коли на початку XIII ст. і протягом наступних 2 століть стали основними формами цього періоду:

32) *Strionas ... iuh striona in heofnum, PER ne hrust ne ec mohðe gespilles*. 950 Lindisf. Gosp. Matt. vi. 20

33) *An vrninde water þat gut is PER, ich wene*. 1297 R. Glouc. 1796

34) *Pis clerk denyed hym and sayd he come nott PER*. 1440 Alph. of Tales 122

35) *Gyf PAR man an ban findeþ unforbarned*. 893 K. Ælfred Oros. I. i. §22

36) *Loke þat þu ne beo þare PAR changling beoþ*. 1250 Owl and Night. 295

37) *And PAR þan he was asked*. 1428 Surtees Misc. 8

Дослідження фактологічного матеріалу показало, що на фоні розвитку форм **PER** та **PAR** у с-а періоді існував ряд допоміжних форм (часові рамки вказують на першу та останню згадку тієї чи іншої форми):

- **POR**: 38) *He drog ðider and wunede POR*. 1250 Gen. and Ex. 1844

39) *De Sarsyn þat was POR*. 1380 Sir Ferumb. 544

- **PERE**: 40) *Nes he PERE buten ane niht*. 1275 Lay. 25651

41) *I was not PERE*. 1412 Lydg. Chron. Troy II. 4189

- **PORE**: 42) *Go þu yunder and sit PORE*. 1300 Havelok 922

43) *Seleucus than was the first kynge PORE*. 1470 Harding Chron. III.iv

- **PAIRE**: 44) *Iacob PAIRE liued seuenten year*. 1300 Cursor M. 5420

- **TERE**: 45) *His bodi is birid TERE*. 1300 Cursor M. 21104

- **THARE**: 46) *THARE dide him drigtin to resune*. 1300 Cursor M. 21655

47) *THARE, ibi, ibidem, illic*. 1483 Stewart Cron. Scot. (Rolls) I.

- **THORE**: 48) *Ihesu crist ... seide he wolde vacche hem THORE*. 1300 Harrow. Hell

- **THER**: 49) *In to hir owene dirke Regioun Vnder the ground THER Pluto dwelleth Inne*. 1386 Chaucer Frankl. T. 347

- **TARE**: 50) *Ðai sal be broth by-fore þe cuuent and TARE amende hir faute*. 1400 Rule St. Benet 21

- **PEER**: 51) *Men wene þe doom shal be PEER*. 1415 Cursor M. 22980 (Trin.)

Отже, другий етап еволюції, що тривав протягом с-а періоду та характеризувався існуванням основних форм **PER** та **PAR** і 10 допоміжних форм, що не функціонували протягом довгого часу.

Третій етап розвитку відзначається виникнення та закріпленням у мові сучасної форми **THERE** та функціонуванням її 6 допоміжних форм:

52) *Kay callut on Gauan gorne Asshes "Quo is THERE?"*. 1420 Avow. Arth. xxiii

53) *In places THERE thow wilt have the culture*. 1440 Pallad. On Husb. I. 21

54) *Wyth a G set THERE C shuld stond*. 1440 Capgrave St. Kath. I. 506

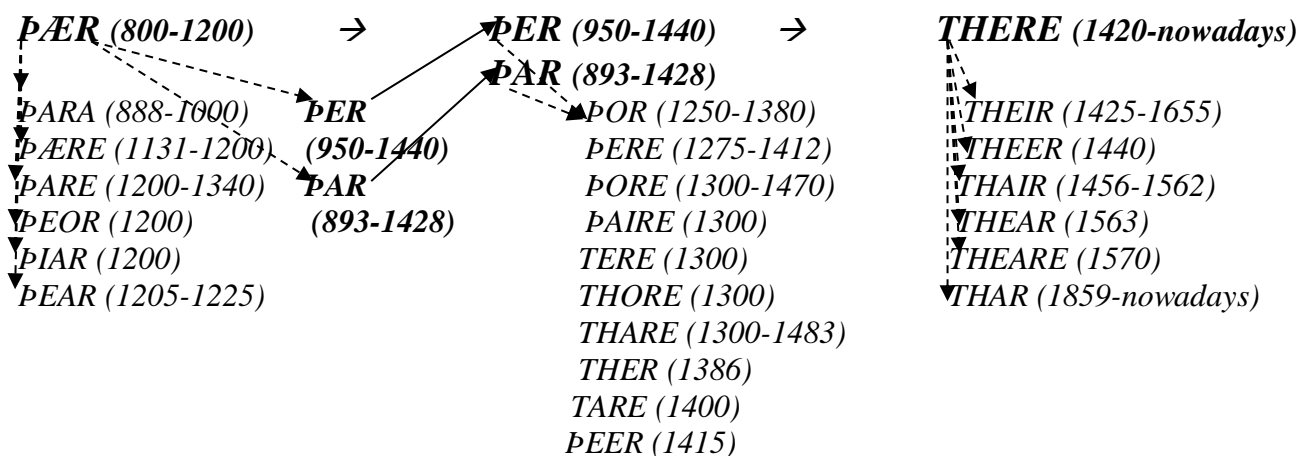
55) *THERE where he passed by he enquired after guedon*. 1500 Melusine xxxvi. 294

До початку XVI ст. в англійській мові зникли всі попередні форми прислівника **THERE**, а його сучасна форма остаточно закріпилася у мові. Характерним для 3 періоду є те, що не виникло жодної альтернативної форми прислівника, яка б була близькою до основної за тривалістю та частотою використання. Водночас існувало 6 допоміжних форм:

- **THEIR**: 56) **THEIR** *buxumnes holt her state*. 1425 Cursor M. 10042 (Laud)
- 57) *For THEIR'S no order in Equality*. 1655 Stanley Hist. Philos. I. 53/2
- **THEER**: 58) *Clement THEER concluding if he may*. 1440 Lydg. Bochas IX. xiii. 32b
- **THAIR**: 59) *And THAIRQUHYNE cumis this?* 1456 Sir G. Haye Law Arms (S.T.S.) 77
- 60) *Williame Gordoun in Wingtoun, Johne Martine THAIR, Robert Johnestoun THAIR*. 1562 Reg. Privy Council Scot. I. 226
- **THEAR**: 61) *And ... THEAR, for succor thus doth call*. 1563 B. Googe Cupido Eglogs, etc. (Arb.) 117
- **THEARE**: 62) *Together stande they THEARE*. 1570 Pop. Kingd. II 13
- **THAR**: 63) *A person wishing to imply that he is perfectly at home in any thing, says he is THAR ...* . 1859 Bartlett Dict. Amer. (ed. 2) 477
- 64) *THAR'S a big store, with a lot of different departments*. 1980 "D. Shannon" Felony File i. 27

Як свідчать вищенаведені приклади та дати жодна з форм прислівника **THERE** не проіснувала у мові більше, ніж 2 століття. Слід відзначити форму **THAR**, що у розмовній американській англійській збереглась і по сьогоднішній день, хоча і не набула поширення [12].

Отже, на нашу думку, еволюція прислівника **THERE** відбувалася у 3 етапи, що характеризувалися існуванням декількох альтернативних та багатьох допоміжних форм, що були витіснені у ході розвитку прислівника, див. Рис. 2:



**Рис. 2.** Еволюція дейктичного центру дальньої локативності **THERE**

Аналізуючи рисунок 2 відзначимо, що форми **PAER** функціонувала у мові протягом 800 р. – 1200 р. Разом із нею розвивалися дві альтернативні форми **PER** і **PAR** та 6 допоміжних форм. На початку XIII ст. розпочався другий етап еволюції прислівника **THERE**, коли альтернативні форми д-а періоду остаточно закріпилися у мові, стали основними у с-а й проіснували до середини

XV ст. Поряд із ними функціонували 10 допоміжних форм. В середині XV ст. розпочався третій етап, коли виник та зафіксувався у мові сучасний прислівник **THERE**. На цьому етапі існувало 6 допоміжних форм, одна з яких використовується і у XX-XXI століттях.

Отже, праформи сучасних дейктичних центрів ближньої та дальньої локативності – **HÉR** та **ÞÆR** – зародилися в д-а період, що охарактеризувало перший етап еволюції. Праформа **HÉR** проіснувала до 1400 р. Другий етап характеризувався появою сучасної форми прислівника **HERE** у 1330 р. та його альтернативної форми **HEERE**, що існувала до 1662 р., коли вона остаточно була витіснена сучасною формою **HERE**. Водночас, праформа **ÞÆR** проіснувала до 1200 р., коли її альтернативні форми **ÞER** і **ÞAR** закріпилися у мові, стали основними і розпочали другий етап еволюції. Третій етап датується 1420 р., коли сучасна форма **THERE** з'явилася та закріпилася у мові.

Проведене дослідження спрямоване на аналіз еволюції локативної складової дейктичної тріади **HERE** :: **THERE**. Перспективу подальших пошуків вбачаємо у дослідженні перетинів темпоральної та просторової осей, що дасть змогу описати транспозиційні можливості обох груп прислівників у текстах давньо-, середньо- та новоанглійського періодів.

### Література

1. Бюлер К. Теория языка / К. Бюлер. – М.: Прогресс, 1993. – 501 с.
2. Кибрик А. А. Об анафоре, дейксисе, и их соотношении / А. А. Кибрик // Разработка и применение лингвистических процессоров. – Новосибирск, 1983. – С. 107-128.
3. Кибрик А. А. Местоимение как дейктическое средство / А. А. Кибрик // Человеческий фактор в языке : коммуникация, модальность дейксис. – М.: Наука, 1992. – С. 207-236.
4. Михайленко В. В. Дискурсивний аспект давньоанглійських прислівників / В. В. Михайленко // Буковинський журнал. – Чернівці, 2008. – С. 250-253.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716с.
6. Сравнительная грамматика германских языков в 5 т. / [гл. редакция Гухман М. М., Жирмунский В. М., Макаев Э. А., Ярцева В. Н.]. – М.: Издательство «Наука», 1966. – Т. 4: Морфология (продолжение). – 496 с.
7. Hogg R. M. The Cambridge History of the English Language. The Beginnings to 1066 / R. M. Hogg. – Cambridge: CUP, 2006. – Vol. 1. – 588 p.
8. Horobin S., Smith J. An Introduction to Middle English / S. Horobin, J. Smith. – Edinburgh: EUP, 2002. – 182 p.
9. Lehrer S. The History of the English Language. Part 1 / S. Lehrer. – Virginia: The Teaching Company, 1998. – 175 p.
10. Williams J. M. Origins of the English Language. A Social and Linguistic History / J. M. Williams. – N.Y., London, 1975. – 418 p.

### Джерела ілюстративного матеріалу

11. Bosworth-Toller's Anglo-Saxon Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://beowulf.engl.uky.edu/~kiernan/BT/Bosworth-Toller.htm>
12. Oxford English Dictionary Second Edition. – Oxford: OUP, 2009.

### Анотація

У статті проводиться дослідження дейктичних маркерів локативності – координат класичної дейктичної тріади “I :: HERE :: NOW”. Увагу сфокусовано на ключових точках просторової осі HERE :: THERE, а саме на процесі їх еволюції з моменту виникнення та до XXI століття. Розглянуто динаміку і етапи розвитку прислівників, наведено альтернативні та допоміжні форми прислівників у давньоанглійській та середньоанглійській мовах. Розроблено структуру розвитку кожного дейктичного центру локативності.

**Ключові слова:** Дейксис, локативність, давньоанглійська мова, середньоанглійська, HERE, THERE.

### Аннотация

В статье проводится исследование дейктических маркеров локативности – координат классической дейктической триады “I :: HERE :: NOW”. Внимание сфокусировано на ключевых точках пространственной оси HERE :: THERE, а именно на процессе их эволюции с момента возникновения и до XXI века. Рассмотрено динамику и этапы развития наречий, приведено альтернативные и вспомогательные формы наречий в древнеанглийском и среднеанглийском периодах. Разработано структуру развития каждого дейктического центра локативности.

**Ключевые слова:** Дейксис, локативность, древнеанглийский язык, среднеанглийский язык, HERE, THERE.

### Summary

The paper is focused on the research of deictic markers of locality, in particular units of the deictic coordinates' system of the classical deictic triad “I :: HERE :: NOW”. The attention is focused on the key issues of the spatial axis HERE :: THERE, namely on the process of their evolution from the moment of their origin and up to the 21<sup>st</sup> century. The dynamics and stages of adverb development has been examined, alternative and auxiliary adverbial forms in the Old English and Middle English languages have been adduced. The structure of every local deictic center has been elaborated.

Key words: Deixis, locality, Old English, Middle English, HERE, THERE.